

ENTROPIA NARATIVĂ ȘI TROPII CULTURII DE MASĂ

Autor: Tudor Vișan-Miu | 14 martie 2024

Odată, criticul literar Alex. Ștefănescu, cu prilejul unei lansări de carte, a povestit cum, întâlnind în bloc o vecină necăjită că pierduse ultimul episod al unei telenovele pe care o urmărea captivată, a dorit să o consoleze și – necunoscând nimic despre serial, dar pozând într-un „fan” devotat – a rugat-o „să-i amintească” ce se întâmplase în episodul precedent. Pornind de la această „recapitulare”, a plăsmuit spontan o narațiune care – va afla ziua următoare, spre satisfacția la care-l invitase bucuria inocentă a doamnei – s-a suprapus exact cu cea scrisă de scenariști.

Anecdota lui Alex. Ștefănescu, dincolo de umorul ei, ar putea fi o epitomă a clișeizării cinematografice. Acest fenomen caracterizează o bună parte a produselor culturii de masă contemporane¹, în care tropii – deci structurile elementare ale semioticii literaturii și filmului – sunt frecvent folosiți într-un mod șablonizat, cu variații neesențiale. Acum ceva timp am urmărit un eseu video² în care, împrumutându-se un termen din fizică pentru a se teoretiza „declinul cinematografului contemporan”, s-a avansat conceptul de „entropie narativă” (*Storytelling Entropy*), opus acelor povești memorabile care „îți dau sentimentul că toate elementele narrative au o semnificație, un rost și sunt întrepătrunse într-un mod coerent”.

Ideea că industria cinematografică trivializează poveștile, golindu-le de substanță, ar fi insuficientă dacă s-ar purta strict în termenii satisfacției consumatorului. În general, filmul este o formă de comunicare constrânsă de limitări materiale (nu doar costurile producției, dar și nevoia concentrării în timp) și supusă unor restricții care țin de natura sa (vizionarea unui film antrenează alte procese cognitive decât cele implicate de lectura unei cărți). Cinematografia de ieri și de azi a adoptat o serie de „rețete” care par să urmeze lista de ingrediente ale unui băuturi carbogazoase: tot ceea ce „iese din fabrică” este rezultatul unei industrii și nu al unei „bucătării” în care poveștile, ca și mâncarea, prind alt gust. Mă voi referi, în continuare, la câțiva dintre tropii care caracterizează unele genuri tipice ale filmului contemporan.

Tropul dragostei pure și absolute

Dragostea nu este – și nu poate fi – un sentiment pur, ci unul amestecat cu multe altele. Ne-am obișnuit cu pleiada de filme în care doi oameni – neapărat suflete pereche, „sortiți unul celuilalt” – își mărturisesc uneori târziu, dar nu tardiv, afecțiunea și își unesc destinele pe vecie. Meritul scenei intervenției decisive înaintea rostirii jurămintelor la nuntă (aproape mereu la biserică, fiindcă plasarea secvenței la oficiul stării civile n-ar avea același simbolism), care ar stârni un moment penibil în termeni sociali, este poate acela de a întări ideea sacralității mariajului (iubirea n-ar mai fi atât de pură – și mult mai greu ar putea fi idealizată – dacă se consumă după un divorț sau ca adulter).

Legătura dintre căsătorie și dragoste a fost multă vreme, în epoci trecute, o raritate fericită. Sensibilitatea noastră modernă acceptă cu greu soarta cuplurilor unite strict din considerente sociale. Un final cum este în „Shakespeare îndrăgostit” (*Shakespeare in love*, 1998) este dificil de acceptat, dar, în termeni istorici, partenerul ales de familie ar fi îndreptățit în comportamentul lui, nu femeia care protestează în van contra aranjamentului și își oferă fecioria amantului care astfel o dezonoarează. O dinamică mult mai subtilă apare în „Vârsta inocenței” (*The Age of Innocence*, 1993), unde însă cel prins într-un „triunghi amoros” este bărbatul, și el supus rigorilor sociale ale epocii.

Astăzi, când avem libertatea să ne alegem singuri perechea, am crede – nu-i așa? – că singurul criteriu este să ne iubim. Or, viața în cuplu este mult mai complexă, mai ales când se întemeiază o familie, într-o dinamică pe care unele filme o caricaturizează, dar care este continuarea inevitabilă a oricărei comedii romantice.

Tropul eroismului sportiv

Ideea super-eroului – deci a unui personaj cu puteri supranaturale – este adeseori reprezentată sub forma unui sportiv de performanță care intervine regulat în diverse situații, spre binele societății. Cât de diferită – vai! – este natura eroismului muritorilor de rând, a celor care în situații extreme (un incendiu, o bătălie etc.) își pun viața în pericol.

Eroismul, în esența lui, are valențe morale. Găsesc drept o perversitate teribilă a acestei realități faptul că deciziile super-eroilor sunt aproape întotdeauna lipsite de consecințe – și nu mă refer aici la ideea pedepsei din basme cât la cea că răul, odată făcut, este reversibil (mergându-se până la „banalizarea învierii” prin readucerea între muritori a celor trecuți în nemurire).

Gândindu-mă ce exemplu aș putea da, voi prefera să amintesc nu eroismul unor povești de război, ci al unei situații din vremuri de pace, cum este, de exemplu, în *Miracolul de pe râul Hudson* (*Sully*, 2016). Tema prevenirii curajoase a unui catastrofe aviatice

capătă alte conotații în *Zborul (Flight, 2012)*, în care „eroul” este, tipologic, un anti-erou ce își este, prin viciile sale, propriul dușman, iar în pofida lor salvează viețile pasagerilor (accidentul secerând totuși câteva destine).

Tropul răului întruchipat

Personificarea răului este expresia unui soi de maniheism moral, care sugerează că a fi antagonistul unei povești este o chestiune de opțiune asumată și deliberată (la care se poate „renunța”, uneori, prin „izbăvirea” epifanică) – atunci când nu este inerentă firii (sub forma unui „rău încarnat” aducând, desigur, a ceva diavolesc).

O perspectivă mai profundă asupra naturii răului găsim, cred, în filmele în care „răii”, depășind caricatura mustăciosului cu monoclu și râset malefic, îmbracă deplin postura unor oameni complecși. Din acest punct de vedere, se aproprie cel mai mult de ideea de „rău” figura unui psihopat – deci, un om aproape lipsit de empatie care ajunge, prin natura psihologiei sale, să se decupleze de noțiunile absolute de bine și rău, relativizându-le și justificând orice. Sunt interesante, desigur, reprezentările criminalului în serie, cum este escrocul charismatic din „Talentatul domn Ripley” (*Talented Mr. Ripley, 1999*). Voi reține și pe agenții de bursă din „Fairplay” (*Fair play, 2023*), care, pe urmele celor din „Lupul de pe Wall Street” (*The Wolf of Wall Street, 2013*), dar pornind de la o dinamică de cuplu, ne arată că sociopatia nu este oricând evidentă, ci din contră. Dincolo de zona ficțiunii, avem psihopații din istorie, iar cel mai des reprezentat în filme, adesea caricatural – Adolf Hitler – devine mult mai interesant în docudrama „Ultimele zile ale lui Hitler” (*Der Untergang, 2004*)³.

Alți tropi

Cinematografia oferă, ca și literatura, subiecte de conversație foarte accesibile, fiind un mod de a împărtăși opinii asupra unor situații de viață, atitudini și valori fără a cădea în sorditatea bârfei sau în patosul știrilor recente. Ca atare, socot că cel mai potrivit mod de a-mi încheia textul este cu invitația de a sugera spre dezbatere alți tropi din filmul contemporan sau a completa discuția asupra celor câteva descrise în rândurile anterioare cu noi exemple și reflecții.

NOTE

1. Ca student al Facultății de Istorie a Universității din București, am frecventat, în anul III, cursurile doamnei profesoare Mirela Murgescu, „Istorie și cultura de masă contemporană” și „Arheologia fenomenelor culturale contemporane”, care ne-au oferit instrumentele articulării unor opinii empirice despre filmele pe care le vedem. De asemenea, mulțumesc fratelui meu, cel mai constant partener de dialog pentru

subiecte cinematografice. ↑

2. Tom van der Linden, „The Marvelization of Cinema”, canalul de Youtube „Like Stories of Old”, 7 noiembrie 2023, 36’56”. ↑

3. A devenit relativ cunoscută scena în care Hitler, aflând că generalul Felix Steiner a anunțat că nu va lansa contra-atacul împotriva sovieticilor la 22 aprilie 1945, le-a ținut generalilor săi o morală furibundă. Dialogul purtându-se în germană, i s-au adăugat pseudo-subtitrări, transformând un moment dramatic într-unul comic. ↑

Imagine: Unsplash